

ОЦІНКА ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО-ТЕКСТОЛОГА В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

«Людина діла і праці, він не шукав популярності, не був жадний слави і за життя його мало знали навіть ті, хто плодами праць його живилися. Можна сказати, що популярність прийшла до його тільки по смерті: аж тоді з численних про його згадок у нашій пресі дізналася свідомо Україна, кого втратила» [14; 3]. Та навіть ці «численні згадки» мали загальний характер, наголошуючи цінність праці Василя Доманицького на ниві рідної культури, однак не вдаючись до конкретного аналізу його діяльності й досягнень. Далі в цій статті спробуємо оглянути доробок Доманицького як текстолога в оцінці його сучасників і нинішніх дослідників на матеріалі приступних публікацій в періодиці та окремих виданнях.

Ім'я Василя Доманицького, якщо не викликає запитань і не дивує, асоціюється насамперед із першим повним на той час виданням «Кобзаря» в Росії. Менше знають його як дослідника творчості Марка Вовчка. Це простежується в тематиці й кількості статей, присвячених і безпосередньо Доманицькому, і Тарасу Шевченку чи Марку Вовчку. В останніх з огляду на предмет дослідження автори нерідко аналізували роботу, виконану Доманицьким. Звичайно, про Шевченка писали в кілька разів більше, ніж про Марка Вовчка, отже, й про Доманицького як видавця й текстолога Шевченкових творів згадували частіше. Це жодним чином не вказує на якість його дослідницької праці роботи, а лише на рівень популярності письменників. До того ж на початку ХХ сторіччя проблема авторства «Народних оповідань» українську громадськість хвилювала набагато менше, ніж потреба повного критичного видання поезій Шевченка. Це було пов'язано як і з заборонами на публікацію окремих уривків чи й цілих творів Шевченка, так і з п'ятдесятьма роковинами його смерті, що наближалися.

«А тим часом уже й півстоліття з дня смерті поета не за горами. Промине ще одних лишень 5 літ, і поетичний скарб поета нашого стане вільним добром кожного громадянина: кожен матиме право друкувати чи цілого «Кобзаря», чи частину його яку небудь, по своїй охоті, не питаючись дозволу нічийого і друкуватиме на підставі тих некритичних, неперевіраних, значно неповних, а часом і поплутаних редакцій текстів, які стрічаємо ми зараз по всяких російських та заграничних виданнях» [5; 1], – писав Доманицький у вступі до свого «Критичного розсліду над текстом “Кобзаря”».

Перше видання «Кобзаря» за редакцією Доманицького з'явилося 1907 року й ознаменувало новий етап в історії публікації поетичної спадщини Шевченка. Михайло Грушевський у рецензії, вміщеній у лютневій книжці «Літературно-наукового вісника» за 1907 рік, писав: «Нинішнє видання Кобзаря таким чином стає не просто першим виданням Кобзаря в Росії, але найповнішим з усіх теперішніх і авторитетнішим від усіх попередніх» [4; 368]. Юліян Романчук, аналізуючи три нові видання Шевченка (власне, Франка й Доманицького), теж високо оцінив «Кобзар» Доманицького, на відміну від львівського видання Франка: «Се видання – для Росії просто епохальне, бо перше цілком повне, без найменших пропусків цензурних, але воно й для заграниці дуже важне тим, що в нім додані деякі нові поезії і частини поезій, що заповнені деякі прогалини, що декуди поправлений текст і що майже вже цілком впевнена хронологія» [10; 3].

Сім років потому, в соту річницю з дня народження Шевченка, оглядаючись на сумну долю публікацій його поетичного доробку, після заборони цензурою всіх трьох видань за редакцією Доманицького в Росії, після виступів львівських «патріотів» супроти публікації окремих поезій Шевченка, які «содержанием своим сопротивляются религиозности и нравственности...» [6; 37], Сергій Єфремов писав: «“Кобзарь” в издании 1907 г. впервые появился в том виде, который соответствовал значению книги в истории украинского возрождения и был достоин памяти великого поэта» [6; 32], – а самого Доманицького назвав «выдающимся знатоком Шевченковского текста» [6; 30].

Про популярність і значимість цього видання свідчить і те, що десятитисячний наклад розійшовся за кілька місяців, це спонукало видавничу комісію взятися до другого видання. «Кобзар» Доманицького був відомий за межами Російської імперії не лише серед українців. У листі до Доманицького Франко повідомляв, наприклад, що Ватрослав Ягич звертався до нього з проханням надіслати йому «2 примірники («Кобзаря». – Б. Ц.) за гроші, а надто заявляє, що коли б видавці згодилися дати знижену ціну, то він узяв би зо 20 примірників для слухачів своєї семінарії» [13; 334].

Досягнення і переваги роботи Доманицького порівняно з його попередниками полягали в тому, що він уперше звирив подані твори з автографами Шевченка, а всі відмінності в тексті окремо навів і пояснив у своїй праці «Критичний розслідування над текстом “Кобзаря”». Розслідування друкувалося в останніх числах «Киевской старины» за 1906 рік, а згодом, 1907 року, з’явився окремим виданням. У передмові Доманицький з’ясовує причини, що спонукали його до цієї праці: «Уже літ з двадцять чути в літературі нашій голоси про те, що пора уже взятися до критичного видання поезій Шевченка, що треба переглянути та перевірити усі видання “Кобзаря” та рукописи (оригінали-автографи та усякі копії з них), переглянути усе, що тільки де писалося про Шевченка та з приводу його творів, і скомбінувавши увесь той матеріал, реставрувати поетичний скарб найбільшого поета не тільки українського, але й в цілій Славянщині» [5; 1].

«Критичний розслідування над текстом “Кобзаря”» отримав високу оцінку Івана Франка, який паралельно готував видання творів Шевченка у Львові: «Те, що повинно було бути зроблене ще за життя Шевченка або швидко по його смерті – підготування матеріалів для повного критичного видання його творів, зроблено аж тепер, на наших очах, майже півстоліття по його смерті. Яким скандальним легковаженням і недбальством визначалися попередні покоління до пам’яті Шевченка і його безсмертних творів, доказують такі святотатські вчинки, як львівське видання Партицького і та ноншалансія, з якою було зроблено празьке видання по свідочтву Драгоманова. Невважаючи на деякі пізніші спроби, такі як Кониського “Проба хронологічного влаштування Шевченкових творів”, як інтересні, та зовсім неважним і неповним апаратом роблені проби М. Кр-ського та Романчука, ся праця лишалася безплідною і безгрунтовною власне задля браку і недоступності перших джерел. В. Доманицькому припала честь доконати цієї праці з поручення громади, що отворила йому приватні архіви та музеї і уможливила доконання важного діла. <...> Тепер, по доконанні хронологічного впорядкування його творів, ми можемо докладно заглядати в робітню його духу, слідити могутні хвилі його творчої сили від кінця 1844 до марта 1847 р. і ступеневий їх упадок і новий зріст у пізніших часах неволі та освободження. Праця В. Доманицького видобула на світ значну масу невідомого досі рукописного матеріалу, використала в значній мірі друкований матеріал і дала нам можливість пізнати Шевченка такого, яким він був, з ясною, а вічно неспокоїною і невичерпаною творчою душею. Щодо самого виконання задачі, то В. Доманицький ужив найкращого методу, обробляючи кожний твір відповідно до хронологічної канви його написання, передивляючи його видання і нотуючи їх відміни і навіть дрібні помилки» [12; 372–373].

Франко вказує також і на слабкі місця в дослідженні Доманицького: «Висловлюючи повну пошану для праці й запалу, який вніс до неї В. Доманицький, не можемо ошадити йому одного докору: легкодушного довір’я, з яким він оперся на зовсім невірних інформаціях, яких достарчив йому д. Романчук щодо деяких публікацій Шевченкового тексту. Ті інформації доторкаються поезій “Чигирин”, “Кавказ” “Холодний яр” і подобають на якусь злобну містифікацію, якої мотивів я не берусь зрозуміти. <...> Можна би ще закинути В. Доманицькому, що при початку “Кобзаря” замало звертав уваги на першодруки, а більше на так зв[аний] “Чигиринський Кобзар”, що зовсім не заслугує на таку ласку. Там де автор обертається на ґрунті відомих і приступних йому матеріалів, праця виходить бездоганною і заслугує на всяке признание» [12; 373].

Беззаперечну вагомість ґрунтовної текстологічної студії «Критичний розслідування над текстом “Кобзаря”», «без якої не можна обійтись тепер, пишучи про Шевченка» [14; 8], чудово ілюструють рядки зі збірки «Чистому серцем. Пам’яті Василя Доманицького. Біографія, спомини, похорон»: «Коли б Доманицький нічого більше не зробив був, то вже оця одна праця над “Кобзарем” повинна б забезпечити йому вічну пам’ять на Україні» [14; 8]. Так оцінили

працю Доманицького його сучасники. Майже через сімдесят років після виходу «Критичного розсліду над текстом “Кобзаря”» у статті, присвяченій текстології творів Тараса Шевченка, Василь Бородин писав: «Не вільний від багатьох помилок, зумовлених тогочасним станом шевченкознавства, це був перший систематизований огляд основних матеріалів до тексту “Кобзаря”, якому судилось надовго, аж до появи радянських наукових видань та “Опису рукописів Т. Г. Шевченка” <...>, стати свого роду путівником по поетичній спадщині Шевченка. Часом до нього змушені звертатися в історичному аспекті і сучасні дослідники» [1; 540].

У дослідженні Михайла Возняка «З приводу двадцятиліття “Кобзаря” в редакції В. Доманицького» [див.: 3] наведена історія появи першого повного видання «Кобзаря» в Росії. Автор докладно розповідає, з якими труднощами голова «Общества им. Т. Г. Шевченка» сенатор Андрій Маркович отримав 1905 року цензурний дозвіл на видання повного тексту «Кобзаря», про виявлення в архіві департаменту поліції нових, нікому не відомих на той час поезій Шевченка, вилучених у нього під час арешту 1847 року (збірка «Три літа»), про підготовку нового видання 1908 року, про джерела творів, якими послуговувався Доманицький, нарешті, про арешт видання 1910 року. Відомості про появу цього видання було взято зі статей Петра Стебницького («Повний “Кобзар” в Росії», «“Кобзар” під судом») та Олександра Лотоцького («Як появилася повне видання “Кобзаря”»). Після статті подано листування Доманицького з Франком (1903–1908 рр.) з приводу видань творів Шевченка, які вони готували. До речі, окремі листи Франка не ввійшли до академічного п'ятдесятитомного зібрання його творів.

Стаття Л. Нілової «Василь Доманицький – редактор творів Шевченка», як зазначає сама авторка на початку, – це «спроба розібратись у складностях його (Доманицького. – Б. Ц.) редакторської роботи, вказати на ті труднощі, які під час підготовки текстів творів Шевченка довелося подолати редакторів» [8; 166]. Нілова аналізує, наскільки ґрунтовно Доманицький дослідив вірші Шевченка, на основі поезій періоду 1843–1845 років. Готуючи своє видання, Доманицький не надав належного значення новознайденій рукописній збірці «Три літа», вважаючи тексти творів, які до неї ввійшли, ранніми редакціями. Послідовно порівнюючи тексти віршів і поем «Чигирин», «Кавказ», «Заворожи мені, волхве...», «Розрита могила», «Не женися на багатій», «Чого мені важко...», «Хустина», «Заповіт», «І мертвим і живим...» у виданні Доманицького та в рукописній збірці «Три літа», авторка вказує на похибки й непослідовності в роботі редактора, відзначаючи також здобутки «Кобзаря». Найголовнішою ж вадою цього видання був, на її думку, принцип компілювання «кращої редакції» на основі різних варіантів одного твору.

Загальний висновок, якого доходить дослідниця, позитивний: «На той час, коли не були визначеними наукові принципи редагування, викликає захоплення редакторське чуття В. Доманицького, який відкрив і акцентував величезне значення у встановленні канонічного тексту, першоджерел письменника. Крім того, В. Доманицький був першим, хто зумів правильно встановити дату написання творів Шевченка. Саме він перший уклад «Кобзаря» у точній хронологічній послідовності. І. Франко як упорядник “Кобзаря” Шевченка скористався хронологією В. Доманицького» [8; 175].

Слід підкреслити, що, попри всі хиби й помилки у підготовці видання, «Кобзаря» у редакції Доманицького перевидавався після 1917 року (іноді з додатком виявлених пізніше поезій) до 1926 року.

Коли 1907 року померла Марко Вовчок, її чоловік і син Михайло Лобачем-Жученк та Богдан Маркович запросили Доманицького, котрий на той час перебував у Петербурзі й готував друге видання «Кобзаря», впорядкувати архів письменниці.

Як наслідок праці з рукописною спадщиною письменниці з'явилися статті Доманицького про Марка Вовчка «Марія Олександрівна Маркович – авторка “Народніх оповідань”» та «Авторство Марка Вовчка». У цих студіях дослідник на підставі архівних матеріалів спростував кинуту Кулішем і підхоплену іншими тезу, нібито «ті оповідання писали вдвох Марія й Опанас, та що в історії української літератури мусимо їх двох уважати одним писателем...»: «він маючи в серці Божу іскру, оповідав живим словом. Гарно проповідував він Христову правду, і як гарно проповідував, так і чинив, між тим коли Марія писала так, а читала інак. Скільки в Марковички

було запеклого егоїзму, стільки в Опанаса саможертвования й любові широї» [9; 226]. Ці статті поклали край згаданій вище теорії і підтвердили авторство Марко Вовчок.

Микола Сиваченко, розбираючи творчу історію «Народних оповідань» з метою встановити канонічний текст, дав таку оцінку праці Доманицького: «На підставі автографа Доманицький зробив ряд важливих спостережень і висновків. Дослідник на ряді переконливих фактів довів, що участь Оп. Марковича у створенні першої збірки оповідань зводилася лише до порад, до дрібних мовно-правописних, дуже рідко стилістичних поправок. Як доводить Доманицький, Марко Вовчок критично ставилася до поправок-варіантів свого чоловіка, більше керувалася своїм художнім чуттям» [11; 90]. Знаємо також про реакцію Івана Франка на знайдені Доманицьким нові матеріали про Марка Вовчка та «Народні оповідання»: «Дуже врадував мене Ваш лист зі звітками про спадщину Марка Вовчка. Я в своїм некролозі в Літ.-наук. віснику дійшов до тої самої певности, що вона сама писала по-українськи і володіла нашою мовою. Якби мали щось до публікації, то прошу в першій ряді мати на оці “Записки” та “Літ.-наук. вісник”» [13; 334]. Доманицький охоче скористався пропозицією Франка стосовно публікації своїх розвідок.

Відомо, що Доманицький мав також намір написати монографію, присвячену творчості письменниці, та передчасна смерть від туберкульозу зірвала ці плани. Вищезгадані праці про Марка Вовчка до сьогодні не втратили свого наукового значення, адже автографи «Народних оповідань» після смерті Доманицького було втрачено. Виїжджаючи на лікування до Аркашону у Франції, Доманицький залишив усі свої матеріали Богдану Лепкому. Про це прямо сповіщає Лепкий: «Вибіраючись у дорогу, покійний Доманицький заїхав до мене до Кракова попрощатися. При тій нагоді полишив мені деякі матеріали до задуманої монографії про Марковичку. “Як верну, відберу собі, а як ні, то може ви похіснуєтесь ними”. 10 вересня 1910 року він помер» [2; XIX]. Очевидно, серед тих матеріалів були й рукописи Марка Вовчка та матеріали до майбутньої монографії, використані пізніше Лепким, але до кого вони потрапили по смерті Лепкого, на жаль, поки що невідомо.

Крім того, «Доманицький зробив іще одно велике літературне діло: добув і опублікував нові твори М. Марковички, за авторство якої обстоював з щиро-лицарським завзяттям» [14; 9].

Свого часу в журналі «Радянське літературознавство» (№ 8 за 1970 рік) було опубліковано статтю Бориса Лобача-Жученка [див.: 7], у якій він звітує про результати своєї дослідницької роботи в архівах департаменту поліції, Марка Вовчка (архів письменниці зберігається у ВР ІРЛІ й ВР ІЛ) та Василя Доманицького. Дослідник подає цілком нові відомості про життя й діяльність Доманицького та уточнює окремі давно відомі факти. Зокрема, докладно висвітлено історію з плутаниною прізвищ, яка дозволила Доманицькому легально виїхати з Росії замість трирічного заслання до Вологодської губернії. Окремо автор спинився на публікаціях Василя Доманицького про Марка Вовчка, на його участі в посмертних виданнях творів письменниці та на його перекладі російськомовних повістей Марка Вовчка «Тюлевая баба» і «Глухой городок».

Видавництво «Вік» 1912 року збило й видрукувало збірку спогадів «Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького. Біографія, спомини, похорон». Частина цих матеріалів друкувалася відразу по смерті Доманицького в газеті «Рада» (№ 203, 204, 206, 217, 220, 253 за 1910 рік). Автори спогадів: Сергій Єфремов, Вячеслав Липинський, Федір Матушевський, Дмитро Донцов, Петро Стебницький, Любов Яновська й інші – поділилися спогадами про останні десять років життя Доманицького.

У «Передньому слові» до збірки «Чистому серцем» зазначено: «Ці статті і згадки про Доманицького, писані під свіжим вражінням його смерті, видаємо не тільки через те, що вважаємо це за святу повинність перед пам'яттю людини, яка була фундатором і найближчим співробітником нашого видавництва. Це само собою, але ми хочемо ще і всьому громадянству нашому нагадати про чоловіка, якого воно не сміє забувати. Не сміє, бо на громадській роботі положив свої сили небіжчик Василь Миколаєвич, даючи собою найкращий зразок того, як треба і можна громадським справам послужити...» [14; 4]. Ці слова цілком збігаються зі змістом книжки. Відомості з неї доповнюють загальну характеристику Василя Доманицького як громадського діяча. У збірці «Чистому серцем» наведено факти з його життя і різних сфер діяльності, широко цитуються листи Доманицького до авторів спогадів. Сама збірка стала основою для більшості статей про Василя Доманицького, що виходили впродовж майже цілого століття по його смерті.

У книжці подано також перелік друкованих Доманицьким праць (с. 7), «не рахуючи численної сили дрібних заміток та рецензій» [14; 7], та перелік окремих видань його праць, перекладів і книжок за його редакцією (4-та сторінка обкладинки). Крім статей, присвячених Доманицькому чи дотичних до нього, опубліковано також його листи до Ганни Берло з її передмовою, написані в період лікування в Ялті (1901–1902) (За сто літ, кн. 1), та один лист до Марії Требинської з Аркашону від 15 квітня 1910 р. (Наше минуле, 1919, № 1/2) із передмовою, підписаною криптонімом В. М.

У цій розвідці про оцінку доробку Василя Доманицького як текстолога згадано не всі статті про дослідника, зокрема, свідомо не бралися до уваги некрологи й різні дрібні ювілейні публікації, що з'являлися з нагоди якоїсь чергової річниць і не містили нових відомостей про Василя Доманицького, а подекуди, навпаки, навіть нездужали на грубі помилки.

Література:

1. Бородін В. С. Текстологія / Василь Степанович Бородін // Шевченкознавство: підсумки й проблеми. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 499–558.
2. Вовчок Марко. Твори / Марко Вовчок; упор. Богдан Лепкий. – К.-Ляйпціг, [1926]. – Т. I: Життєпис і життєписні матеріали. – ССLXXVII+298 с.
3. Возняк М. З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. М. Доманицького (листування В. Доманицького з І. Франком) / Михайло Возняк // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – Х.-К. : ДВУ, 1930. – Кн. 5. – С. 272–304.
4. Грушевський М. С. Рец. на кн.: Т. Шевченко, Кобзарь, видання «Общества имени Т. Г. Шевченка для воспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в учебных заведениях С.-Петербурга» та «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг», СПб., 1907, ст. XVI+636+портрет, ціна 1 р. 50 к. / Михайло Сергійович Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. XXXVII. – Кн. 2. – С. 368.
5. Доманицький В. М. Критичний розслідування над текстом «Кобзаря». (Репринт видання 1907 року) / Василь Миколайович Доманицький. – Черкаси: Вертикаль, 2008. – 384 с.
6. Ефремов С. А. Судьба одной книги / Сергей Александрович Ефремов // Голос минувшего. – 1914. – № 2. – С. 28–41.
7. Лобач-Жученко Б. Б. З нових матеріалів про Василя Доманицького / Борис Борисович Лобач-Жученко // Радянське літературознавство. – 1970. – № 8. – С. 30–39.
8. Нілова Л. Ю. Василь Доманицький – редактор творів Шевченка / Л. Ю. Нілова // Дослідження творчості Шевченка: Тематичний зб. наук. праць / Гол. ред. Микола Іванович Дубина. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 166–176.
9. Огоновський О. Історія літератури руської. / Омелян Огоновський. – Львів : Накладом НТШ, 1891. – Ч. III. – Відділ I. – 700 с.
10. Романчук Ю. Три нові видання Шевченка / Юліян Романчук // Діло. – 1908. – 6 січня. – С. 3.
11. Сиваченко М. Є. До питання про канонічний текст «Народних оповідань» Марка Вовчка / Микола Єфремович Сиваченко // Марко Вовчок. Статті і дослідження. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 85–150.
12. Франко І. Я. В. Доманицький. Критичний розслідування над текстом «Кобзаря» / Іван Якович Франко // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 37. – С. 372–373.
13. Франко І. Я. Лист до В. М. Доманицького від середини жовтня 1907 р. / Іван Якович Франко // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 334–335.
14. Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького. Біографія, спомини, похорон / Упор. Сергій Єфремов. – К.: Вік, 1912. – 146 с.

Evaluation of Vasyl Domanys'kyi's Textological Work in Ukrainian Literary Studies

The article examines evaluation of Vasyl' Domanys'kyi's scholarly work as textologist by his contemporaries and present-day researchers. The study is conducted on the basis of the papers found in available periodicals and published separately. Ukrainian literary critics, while pointing out occasional mistakes in Domanys'kyi's research, nevertheless recognized the unquestionable importance of his textological papers and studies of Taras Shevchenko's and Marko Vovchok's writings.